

O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI: MILLIY KONTSEPTOSFERA VA MADANIY KONTSEPTLAR

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i06.045>

Xasanov Akbarjon Abdurashidovich
akbarjonhasanov1979@gmail.com
Qo'qon universiteti

Annotatsiya: Maqolada o'zbek tilidagi milliy konseptosferani o'zida aks ettirgan til birliklari hisoblangan maqollar tadqiqot obyekti sifatida tanlanadi. Lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalaridan biri hisoblangan madaniy konseptlar o'rganildi. Shuningdek, tadqiqotda o'zbek xalq maqollari bir necha ming yillar ichida yig'ilib sayqal topganligi, ilmiy-badiiy tafakkur hosilasi sifatida yuzaga kelganligi, xalq orasida aytilib, mukammallashib, hozirgi kunga qadar yetib kelgan eng yaxshi ma'naviy meroslardan biri ekanligi lingvomadaniy aspektda tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: olamning lisoniy manzarasi, antropotsentrik tilshunoslik, lingvomadaniyat, kontsept, madaniy kontsept, kontseptosfera, milliy kontseptosfera, maqollar

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF UZBEKISTAN FOLK TEXTS: NATIONAL CONCEPTOSPHERE AND CULTURAL CONCEPTS

Khasanov Akbarjon Abdurashidovich
akbarjonhasanov1979@gmail.com
Kokand University

Abstract: Proverbs, which are linguistic units, reflecting the national concept sphere of the Uzbek language, are chosen as the object of study in the article. Culturological concepts, which are considered to be one of the basic concepts of linguoculturology, have been studied. In addition, the study shows that Uzbek folk proverbs were collected and refined over several millennia, that they were created as a result of scientific and artistic thinking, were pronounced and improved among the people, are one of the best spiritual heritage that has come down to our days.

Keywords: language map of the world, anthropocentric linguistics, linguistic culture, concept, cultural concept, concept sphere, national concept sphere, proverbs

Kirish. Til o'ta murakkab, ko'p qirrali, ko'plab vazifalarni o'zida mujassamlashtirgan ijtimoiy va individual hodisadir. XX asr jahon tilshunosligi

tarixida matn lingvistikasi shakllangan va mustaqil yo'nalishlardan biriga aylangan davr hisoblangan. Lisoniy hodisalarni yirik masshtablarda tadqiq etuvchi mazkur soha XXI asrda yanada jadal rivojlanib, fan oldiga yangi muammolarni ko'ndalang qo'yayotir. Ana shunday muammolardan biri til tizimini antroposentrik paradigma asosida tadqiq etish hisoblanadi. XX asrning so'nggi choragida yuzaga kelgan antroposentrik paradigma tilshunoslikda tub burilish sifatida baholanadi va bu borada ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.

Lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalaridan biri hisoblangan madaniy konseptlarni o'rganish hozirgi kunda tilshunoslikda qizg'in jarayonga aylanib ulgurgan. *Madaniy konsept* bu mental birlik bo'lib, ongdagi mental va psixik resurslar birliklarini ifodalashga xizmat qiluvchi, hamda inson tajribasi va bilimlarini aks ettiruvchi informatsion tuzilma²⁹, madaniyatning asosiy birligi, inson ongidagi madaniyatning hujayrasi, tashqi yoki ichki dunyodagi biror narsa yoki hodisa haqidagi ongimizdagi bilimlar majmuasi, u haqidagi obrazlar va unga bo'lgan ijobiy, salbiy, neytral munosabatlar, ya'ni baholashlardir. Konseptga bo'lgan lisoniy-madaniy yondashuv konseptni madaniyatning tayanch birligi sifatida qabul qilishni taqozo etadi va ma'lum bir madaniyat uchun muhim bo'lgan tushunchalarni o'zida akslantiradi.

Konsept haqida so'z borar ekan, ma'no - tushuncha - konsept munosabati haqida to'xtalib o'tish lozim. Dastlab ma'no va tushuncha haqida so'z yuritamiz.

Konsept termini tilshunoslikda ham eski va shu qatori yangi termin hisoblanib, 1928-yilda S.A.Askoldov-Alekseev tomonidan yozilgan "Konsept va so'z" nomli maqolada konseptni ko'proq so'zga bog'liq ekanligini aytib o'tadi. XX asrning o'rtalariga kelib, "konsept"- tushuncha deb, tilshunoslikda atama sifatida qo'llanila boshlandi.

Zamonaviy tilshunoslikda, tushuncha va ma'no munosabatlari bo'yicha uch xil fikr mavjud. Birinchi fikrga ko'ra ma'no va tushuncha bir narsadir: ma'no atamasi tilda, tushuncha atamasi tafakkurda, mantiqda qo'llanadi. Ikkinchi fikrga ko'ra, tushuncha va ma'no boshqa-boshqa narsadir. Uchinchi fikr murosaga asoslangan fikr bo'lib, unga ko'ra, tushuncha formal va mazmunli bo'ladi va so'z ma'nosi formal tushunchaga to'g'ri keladi. Formal va mazmunli tushuncha haqidagi fikr

S.D.Katsnelson tomonidan ilgari surilgan va bunda formal tushuncha predmetning boshqa predmetlardan farqini ko'rsatuvchi minimal belgilarini tilda aks etishidir.³⁰ Mazmunli tushuncha esa bilimimiz chuqurlashib borishi natijasida aniqlangan predmetning yangi jihatlarini o'zida qamrab oladi. S.D. Katsnelsonning formal va mazmunli tushunchalar haqidagi fikri A.A. Potebnyaning so'zning yaqin va uzoq ma'nolari haqidagi fikriga juda ham o'xshashdir. A.A. Potebnyaning fikriga

²⁹ Agzamova D.B. konseptning ingliz millatining lisoniy tasavvurida aks etishi. Stilistika tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlarida ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. –T., 2011. 135-136 b.

³⁰ <https://inscience.uz/index.php/socinov/index>

ko'ra, so'zning yaqin ma'nosi umumxalq ma'nosi bo'lib, shu sababdan so'zlovchi va tinglovchi bir-birlarini tushunadi. So'zning uzoq ma'nosi esa, har bir kishi uchun shaxsiy ma'nodir. Tilshunos S.D. Katsnelson fikriga tayanilsa, konsept mazmunli va formal tushunchalar yig'indisiga teng bo'ladi, A.A. Potebnya fikridan kelib chiqilsa, unda so'zning yaqin va uzoq ma'nolari yig'indisi zahirida konsept turadi.

Y.S.Stepanov fikricha, konsept va tushuncha - bu turli fanlar atamallari bo'lib, ulardan ikkinchisi, asosan, mantiq va falsafada qo'llanilsa, birinchisi, konsept, mantiqning bir sohasi - matematik mantiq, kulturologiyaning atamasidir. Konsept "inson ongidagi madaniyat qaymog'i, madaniyatning inson olamiga kirishining ko'rinishidir. Boshqa tomondan esa, konsept - bu odam orqali, oddiygina risoladagi bir odam, "madaniy qadriyatlar yaratuvchisi" emas, o'zi madaniyatga kiradi, ba'zi hollarda esa unga ta'sir ham o'tkazadi". Y.S.Stepanovning fikricha, atamaning tom ma'nosidan farqli ravishda, konseptlar nafaqat fikrlanadilar, balki ular his qilinadi ham. Ular his-hayajonlar, simpatiya va antipatiya, ba'zan esa to'qnashuvlarning ham predmeti.

Konsept - inson mental dunyosidagi madaniyatning asosiy hujayrasidir. "Konsept" atamasining "tushuncha" atamasidan asosiy farqli tomoni shundaki, "konsept" madaniyat bilan uzviy bog'liq hisoblanadi. Albatta, tilshunoslikda konsept tushunchaga oid turli xil qarashlar bor. Ularning har biriga to'xtalib o'tishni lozim deb topmasdan, ba'zi tilshunoslik adabiyotlarida izohlab o'tilgan konseptning asosiy belgilarini umumlashtirish mumkin.

Konsept:

- "ongimizning mental va psixik resurslarini izohlashga xizmat qiladigan mental birlik",³¹

- "inson ongidagi madaniyat majmuasi";

- "tafakkur birligi va uning asosida tushuncha, obraz va lisoniy ma'no umumlashmasi turadi. Konseptning shakllanishi individual obraz tug'ilishidan boshlanib, lisoniy birlikning paydo bo'lishi bilan tugaydi".³² Konsept - madaniyatning tayanch birligi sifatida qabul qilinishi bilan birga uni inson hayoti davomida duch kelgan kechinmalar, va tajribalarda sayqallanib, lisoniy voqelanishi deyish mumkin. Konsept til orqali shakllanadi va unda nafaqat fikrlanadi, balki boshdan kechiriladi. Konseptda idividuallik mavjud, ya'ni konsept biror bir shaxsning dunyoqarashida, tafakkurida alohida ko'rinishga ega. Mana shu nuqtayi nazardan kelib chiqib, konseptning har bir til egalarining dunyoqarash umumlashmasida paydo bo'ladi deya olamiz.

³¹ Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянов. – М.: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – С. 93-94.

³² Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. "Сангзор" нашриёти., 92-бет. 2006

Metodologiya. Dunyoning lisoniy tasviri til vositalari orqali dunyoning konseptual tasvirini aks ettiradi. Konsept inson ongida til va madaniyatni bir-biriga jamlaydi. Shuning uchun uning mazmuniga faqat lisoniy emas, shuningdek madaniy birliklarni ham kiritish maqsadga muvofiq. Til inson ongida konseptning shakllanish vositalaridan biridir. Konsept bilan bog'liq bo'lgan lisoniy vositalar konseptning lisoniy tushunchalari, verbal vositalar deb yuritiladi.

Shuningdek, so'nggi paytlarda kognitiv konsept va madaniy konseptni o'zaro farqlash holatlari kuzatilmoqda. Jumladan, G.G.Slishkin bu farqlarni quyidagicha ko'rsatadi:

1) Kognitologlar uchun bir konsept bir til birligiga to'g'ri keladi. Lingvomadaniyatshunoslar uchun konsept bir qator til birliklari yordamida hosil bo'lishi mumkin.

2) Kognitologlar uchun har bir so'zning o'z konsepti mavjud bo'ladi. Lingvomadaniyatshunoslar uchun konseptning asosini ma'lum madaniy ifodaga ega bo'lgan birliklar tashkil qiladi.

E.V.Babaevaning fikriga ko'ra, lingvomadaniy konseptning asosida qadriyat yotadi. Kognitiv tilshunoslikda esa asosiy e'tibor konsept turlari (freym, sxema, ssenariy kabilar) ga qaratiladi. Shu tariqa, madaniy konseptning aynan qadriyatni ifodalovchi tomoni uni kognitiv konseptdan farqlaydi. Shuningdek, kognitiv tilshunoslikning vazifasi konseptlar turini aniqlashga qaratilgan bo'lsa, lingvomadaniyatshunoslik izlanishlar natijasida madaniyatlar, qadriyatlar tushunchalari bilan boyitilgan konseptlar lug'atlari yuzaga keladi. Shu o'rinda konseptlarning har xil lisoniy darajadagi birliklar, ulardan leksemalar, frazeologizmlar, maqol, matal va aforizmlar yordamida o'zining verbal aksini topishini ham ta'kidlab o'tish lozim. Har xil lisoniy vositalar yordamida konseptning verbal usullarini tadqiq qilishda uning mazmunini aniqlash eng munosib usullardan biridir.

Konseptning tuzilishi murakkab bo'lib, bir tomondan, unga tushuncha qurilishiga aloqador hamma narsa daxldor, boshqa tomondan esa, konsept tuzilishiga hamma narsa kiradiki, bular uni madaniyat faktiga aylantiradi - boshqacha qilib aytganda (etimologiya): asosiy belgilarigacha siqilgan tarix; zamonaviy assotsiatsiyalar; baholar va hokazolar.

Yu.S.Stepanov konseptning uch tarkibiy qatlamini ajratadi:

- 1) asosiy, bosh belgi;
- 2) qo'shimcha, yoki bir necha qo'shimcha, "passiv» belgilar;
- 3) tashqi, lisoniy shaklda aks ettiriladigan, odatda, umuman e'tiborga olinmaydigan ichki shakl.

Olimlarning bir qismi konseptning sistemali tuzilishini tadqiq qilishda uning har xil belgilariga ko'ra, uni tiplarga ajratadi: makrokonseptlar (umuminsoniy tushuncha va milliy xarakterga ega), giper-konseptlar (umummadaniy fenomenlar mental

fenomenlarga nisbatan ko'p miqdorda), gipokonseptlar (mayda, ajralmas konseptlar). Olimlarning ko'pi (S.G. Vorkachev, V.I. karasik, Maslova V.A.) konseptning murakkab tuzilma ekanligini qayd etadilar va uni asosini quyidagilar tashkil etadi deb ta'kidlaydilar: 1) ma'no; 2) obraz; 3) qadriyaviy.

Konsept tuzilishidagi konstituentlar konsept maydonini yoki konseptosferani hosil qiladi. Bugungi kunda lingvokulturologiyada «milliy konseptosfera» termini keng tarzda qo'llanilmoqda. Konseptosfera - bu konkret millat uchun xarakterli hisoblangan konseptlarning yig'indisidir. Konsept o'zida konseptual bo'lak, elementlarni taqdim etadi. Uning elementlari konkret kommunikativ jarayonlarda o'zlarini namoyish qiladi. Madaniyat konstantlari - shunday konseptlarni, ular ma'lum xalq, millatning qadim tarixda paydo bo'lib mutafakkirlar, yozuvchilar va oddiy til sohiblari vositasida hozirgi paytgacha yetib kelgan konseptlar hisoblanadi. Madaniyat konstantlari - bundan tashqari madaniyatning ma'lum doimiy tamoyili hamdir: son, sanoq, yozuv, alifbo va hokazolar.

Konseptosfera konseptlar yig'indisi hisoblanib, xuddi mozaikadagi singari til sohibining dunyoqarashidan shakllangan. "Konseptosfera" atamasi fanga D.S.Lixachev tomonidan kiritilgan bo'lib, konseptosfera millat konseptlarining yig'indisidir, u til sohiblari konseptlarining barcha potensiyasi natijasida hosil bo'ladi. Xalq konseptosferasi tildagi so'z ma'nolari yordamida shakllangan semantik sferadan kengroqdir. Millat madaniyati, folklori, adabiyoti, fani, san'ati, tarixiy tajribasi, dini qanchalik boy bo'lsa, xalq konseptosferasi shunchalik boydir. Konseptosfera - bu xalq konseptlarining tartibga solingan yig'indisi, tafakkurning informatsion zaxirasidir. Konseptosfera mentalitet tafakkur jarayonida bir-biri bilan uzviy bog'liq. Xalqning bilim qatlami bo'lgan konseptosfera ma'lum darajada millat mentalitetini (olamni tushunish va anglashni o'ziga xos xususiyatlari) belgilab beradi: milliy konseptosferani tashkil qiluvchi mental birliklar borliq to'g'risidagi mulohaza - kognitiv stereotiplar shakllanishining asosi vazifasini bajaradi.

Konseptosfera fikrlash qatlami bo'lib, xalq va alohida shaxs kognitiv idrokining informatsion bazasidir. Konsept shakllanishining asosiy manbasi shaxsning shaxsiy bilish faoliyatidir, masalan uning kommunikativ faoliyati (muloqot, o'qish, o'rganish) ham hisoblanadi. Konseptosfera psixologik, kulturologik va lingvokognitiv metod va vositalar yordamida o'rganilishi mumkin.

Konseptga madaniyat talqinida qaralsa, har bir xalqning, millatning o'ziga xos dunyoqarashi va tafakkuri mavjud. Ana shu tafakkurda milliylikni aks ettirgan holda turli xil konseptlarni tahlil qilish mumkin. Masalan, o'zbek xalqining ongida ifodalangan *Ibo-hayo*, *Or-nomus*, *Iffat*, *Andisha*, *Baraka*, *Savob* kabi konseptlarga qarasak, ular faqat o'zbek madaniyatiga xos bo'lgan konseptlar jumlasidan bo'lib,

alohida milliylik ruhini aks ettiradi, ya'ni birgina o'sha *iffatli* konseptining o'zida sharqona odob, ibo - hayo, tortinchoqlik, andisha kabi xislatlarni ko'rish mumkin.³³

Madaniy konsept bu mental birlik bo'lib, ongda mental va psixik resurslar birliklarini ifodalashga xizmat qiluvchi, hamda inson tajribasi va bilimlarini aks ettiruvchi informatsion tuzilma³⁴, madaniyatning asosiy birligi, inson ongida madaniyatning hujayrasi, tashqi yoki ichki dunyodagi biror narsa yoki hodisa haqidagi ongimizdagi bilimlar majmuasi, u haqidagi obrazlar va unga bo'lgan ijobiy, salbiy, neytral munosabatlar - baholashlardir.

Natijalar. Har bir millat o'zining qadriyatlarini chuqurroq anglashga, o'z tarixini ko'proq bilishga harakat qiladi. Shuningdek, har bir xalq va elatning o'ziga xos rasm-rusm, urf-odati, an'analari, milliyligi, qadriyati shu xalq tarkib topgan, ya'ni shakllana boshlagan davrdan baki, undan ham oldin shakllangandir. Ayni mana shu urf-odat va marosimlar xalqning kim ekanligini, uning qanday millat ekanligini ko'rsatib beradi. Yozuvchimiz Tog'ay Murod aytganidek: "Xalq nimasi bilan xalq! O'zining urf-odatlari bilan xalq! Ota-bobosidan qolgan milliy an'analari bilan xalq!"³⁵

K. Tumanishvili maqollar - bu millatning tarixiy o'y-fikrlari natijasi bo'lib, ularni ma'lum bir guruhning "avtobiografik" xotirasi deb hisoblaydi. Maqollar milliy shakl namunalari bo'lib, millat ongida uyg'unlikda va milliy fikrlash tizimi asosida joylashadi. Bu esa etnik guruhning qirralarini tabiiy ravishda namoyon etadi va genetik axborot natijasida quriladi.³⁶

Har bir maqolning yuzaga kelishida o'sha xalqning dunyoqarashi, turmush tarzining ta'siri sezilib turadi. Quyida mana shu holatni kuzatishga harakat qilamiz.

Ot izini toy bosadi maqolining mazmuniga e'tibor bersak, yaxshi bir insonning hayotda qilgan ishlarini, ezgu amallarini uning farzandlari, shogirdlari davom ettiradi, o'sha kishining nomi va qilgan ishlari izsiz yo'q bo'lib ketmaydi degan mazmun anglashiladi. Bu shuni anglatadiki, o'zbek xalqida farzandlar tarbiyasi, ularning axloqiga jiddiy e'tibor qaratiladi. Shuningdek, maqolda qo'llangan "ot" va "toy" so'zlari bu hayvonning bizning xalqimiz hayotida nechog'lik ahamiyatli ekanligini ham bilish mumkin.

Ota rozi - xudo rozi maqolida esa, xudoning roziligiga erishmoqchi bo'lgan kishi, avvalo, o'z padari buzrukvorini rozi qilishi va shu orqali Yaratganning roziligiga erishishi mumkinligi g'oyasi aks etgan. Bundan tashqari maqolda o'zbek millatida ota shaxsining nechog'lik ulug'ligi ham e'tirof etilgan. Bu, albatta, bizdagi axloqiy va diniy aqidalarimiz bilan bog'liq bo'lgan holatdir.

³³ <https://inscience.uz/index.php/socinov/index>

³⁴ Yusupov O'.Q-Ma'no, tushuncha, konsept va lingvokulturologiya atamaları xususida// Stilistika tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlarida: Ilmiy amaliy konferensiya materiallari.-Toshkent, 2011.49-bet

³⁵ Tog'ay Murod. "Yulduzlar mangu yonadi". Qissalar. – Toshkent: Sharq, 2009. – B. 47.

³⁶ Tumanishvili. The specific and the Universal in the Proverb Genre / Rustaveli Institute of Georgian Literature. Volume1, 2007.

Nonni mehnat topgan, mehnatni non topgan maqoli. Maqolda inson nonni, ya'ni o'zining rizqini faqatgina harakat bilan, mehnat bilan topishi mumkinligi, inson hech bir narsaga o'z-o'zidan erisha olmasligi haqidagi ma'no bor. Non so'zi bu maqolda faqatgina yegulik ma'nosida emas, balki obro', nom, muvaffaqiyat, baxt-saodat ma'nolarida ham qo'llangan. Bilamizki, non o'zbek xalqi hayotida o'ziga xos yegulik hisoblanadi. Nonni hech qachon teskari o'girib qo'yilmaydi, bir qo'lda sindirilmaydi va yerga uvog'i tushgan bo'lsa ham olib ko'zga surtiladi. Buning ham o'ziga xos sabablari bor. Uzoqqa bormaylik, yaqin o'tmishda ham bizning ota-bobolarimiz urush va shunga o'xshash ofatlar tufayli ocharchilik balosini boshdan kechirganlar. Bir burda non uchun juda ko'p mehnat qilishgan. To'g'ri, hozirgi kunda hamma yoqda to'kin-sochinlik, mo'l-ko'lchilik. Lekin har bir ne'matni borligida ham qadrlash o'zbek xalqining o'ziga xos fazilati hisoblanadi.

Muhokama. Xalq yaratgan ma'naviy madaniyatning yaxlit bir butunligi bu, albatta, o'sha xalqning maqollaridir. Har bir xalqning og'zaki yoki yozma yodgorligini olib qaraylik, unda bani bashar xotirasida elas-elas saqlanib kelayotgan asotir va afsonalar, uzoq tarix qa'ridagi ibtidoiy tasavvur va tushunchalar, asr-asrlar davomidagi kuzatishlardan hosil bo'lmish hayotiy hikmatlar qaymog'i-insoniy tafakkur tajribasining aksini ko'ramiz. O'zbek xalq maqollari ham ana shunday ming yillar ichida yig'ilib, sayqal topgan ilmiy-badiiy tafakkur hosilasi sifatida yuzaga kelgan, xalq orasida aytilib, puxtalanib, avloddan avlodga eng yaxshi ma'naviy meroslardan biri bo'lib o'tib kelmoqdi. O'tmishda yaratilib va ishlatilib kelinayotgan eng yaxshi maqollar, xalq donishmandlarining namunasi sifatida, hozir ham juda katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Bunday maqollar va hikmatli so'zlar har bir xalqning ma'naviy boyligining qimmatbaho xazinasini tashkil qiladi.

Maqollarni chuqurroq tahlil etish va ularning turli tillardagi milliy-ma'daniy hamda umumbashariy qadriyatlarini aks etishi orqali o'rganish hozirgi zamon tilshunosligining dolzarb muammosi bo'lib hisoblanadi. Qiyoslab o'rganadigan bo'lsak, dunyodagi barcha tillar o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin va aynan shu fenomen turli tillarni bir-biridan farqlaydi. Lekin shu narsa aniqki, til o'rganuvchilar o'ziga begona bo'lgan tilni ona tili va shu til o'rtasida ma'lum bir bog'liqlik asosida o'zlashtiradi. Bu tillar ma'lum bir kategoriyalar ostida birlashadi. Bu kategoriyalarda grammatik kategoriyalar, leksik-semantik kategoriyalar, funksiyanal kategoriyalarga o'xshagan lisoniy belgilar kiradi. Demak, umumlashtiruvchi kategoriyalar tillardagi universallikni ta'minlaydi. SHu asnoda, maqollar har bir tilda uchraydigan o'ziga xos til birligi ekan, ularda ham umumiylik mavjud. Shu haqda G.L.Permiakov quyidagicha fikr bildiradi: holatlarni umumiyashtirish xususiyati ya'ni bir xil yoki o'xshash holatlarni birlashtirish turli xalqlar maqollarida kuzatiladi. Maqollardagi shu bir xillik universallikni ta'minlaydi va ko'p holatlarda alohida mantiqiy ma'noga ega bo'ladilar. Bundan anglashiladiki,

maqol dunyosi jahon sivilizatsiyasi bilan bog'liqdir, uni faqat bir millatga tegishli deyish mutlaqo xato. Maqollardagi universallik paremiologiyani asosiy qirrasini bolib, u maqollardagi o'xshash va bir xil xolatlarni umumlashtiradi va hatto qarindosh bo'lmagan tillarda, ularning tarixiga, etnosiga qaramay uchraydi.³⁷

K.Y. Alibekov shuni ta'kidlaydiki, hozirgi kunda maqollar faqatgina xalq og'zaki ijodi namunasi sifatida emas, balki lingvomadaniyatning birligi sifatida o'rganilmoqda. U "sog'liq" va "gigiena" konseptlarini rus, o'zbek va qozoq tillarida qiyoslab o'rganib, shunday xulosaga keladiki, rus madaniyatida "sog'lik" va "gigiena" konseptlari qimmatbaho zaruratni kasb etsa, o'zbek va qozoq tillarida bu konseptlar boylik bilan bog'lanadi. Bundan ko'rinib turibdiki, uch xalqning milliy madaniyatida mazkur konseptida bir-biriga deyarli yaqin ma'nolarni anglatadi.³⁸

K. Tumanishvili maqollar - bu millatning tarixiy o'y-fikrlari natijasi bo'lib, ularni ma'lum bir guruhning "avtobiografik" xotirasi deb nomlaydi. Maqollar milliy shakl namunalari bo'lib, millat ongida uyg'unlikda va milliy fikrlash tizimi asosida joylashgandir. Bu esa etnik guruhning qirralarini tabiiy ravishda namoyon etadi va genetik axborot natijasida quriladi³⁹. Demakki, maqollarning universal va milliy xususiyatlari egaligi haqida ko'p tadqiqotlar olib borilgan. Universal xususiyatlar maqollarning tuzilishida, bir ma'noviylik va ko'p ma'noviylikligida hamda mavzularida namoyon bo'lsa, buning sababi tarixiy rivojlanish, xalqaro aloqalarning kuchayishi va umumbashariy qadriyatlarning o'sishi hisoblanadi. Milliy xususiyatlar - milliy fe'l-atvor, milliy ruh aksi bo'lib, muayyan bir etnosga tegishli xususiyatlardir. Muayyan bir etnosning yashash joyi, tarixi va milliyliigi kabi zaruriy qirralarini bilmasdan turib, uning maqollari mag'zini, ma'nosini tushunish mutlaqo mumkin bo'lmaydi. Maqollar xushyor bo'lishga, do'stni dushmandan farq qilishga, insonparvar, xushfe'l, shirin so'z, sadoqatli bo'lishga, ota-ona, qarindosh-urug' va do'stlarni qadrlashga, kattalarni hurmat qilishga, kichiklarga nisbatan shafqatli bo'lishga chaqiradi: "Yaxshi bilan yursang, yetarsan murodga, yomon bilan yursang qolarsan uyatga", "Hurmat qilsang, hurmat ko'rasan". Insonni tozalik va sog'likka chaqiruvchi maqollar qisqa va sodda so'zli bo'lib, ammo chuqur, teran ma'noli va ayni maqsadga qaratilgan: "Ko'zing og'risa, qo'lingni tiy, iching og'risa nafsingni tiy!", "Odam - po'latdan qattiq, guldani nozik", "Sihat tilasang, ko'p yema, izzat tilasang, ko'p dema!", "Pokliging-sog'liging" kabi maqollar xalqimizda keng tarqalgan bo'lib eng yaxshi ma'naviy meroslarimizdandir.

Shuningdek, o'zbek millati dunyoqarashida o'zidan kata yoshli kishilarga o'zgacha hurmat sezilib turadi. Buning tasdig'i o'laroq quyidagi maqolni olishimiz

³⁷ Пермяков Г.Л. Основы структурной паремииологии. – Москва, 1988

³⁸ Алибекова К. Е. Обучение трюкоязычных студентов медицинской лексике и пословицам русского языка с базовыми концептами "здоровье", "гигиена". –Ташкент, 2006.

³⁹ Tumanishvili. The specific and the Universal in the Proverb Genre / Rustaveli Institute of Georgian Literature. Volume1, 2007.

mumkin: "Kattaga hurmatda bo'lib, kichikka izzatda". Maqolda bundan tashqari o'zidan kichiklarga ham odob yuzasidan yaxshi munosabatda bo'lish uqtirilgan.

Xulosa. Umuman olganda, maqollarning va milliy xususiyatlari egaligi haqida ko'p tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu xususiyatlar maqollarning tuzilishida, bir ma'noviylik va ko'p ma'noviylikligida hamda mavzularida namoyon bo'lsa, buning sababi tarixiy rivojlanish, xalqaro aloqalarning kuchayishi va umumbashariy qadriyatlarning o'sishidir. Milliy xususiyatlar - milliy fe'l-atvor, milliy ruh aksi bo'lib, muayyan bir etnosga tegishli xususiyatlar hisoblanadi. Muayyan bir etnosning yashash joyi, tarixi va milliyliigi kabi zaruriy qirralarini bilmasdan turib, uning maqollari mag'zini, ma'nosini tushunish mutlaqo mumkin emas.⁴⁰ Xulosa qilib aytish mumkinki, xalq yaratgan ma'naviy madaniyatning yaxlit bir butunligi bu, albatta, o'sha xalqning maqollari hisoblanadi. Har bir xalqning og'zaki yoki yozma yodgorligini kuzatsak, unda insoniyat xotirasida elas-elas saqlanib kelayotgan asotir va afsonalar, uzoq o'tmishdagi dastlabki tasavvur va tushunchalar, asr-asrlar davomidagi kuzatishlardan hosil bo'lgan hayotiy hikmatlar qaymog'i - insoniy tafakkur tajribasining aksini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. O'zbek xalq maqollari ham ana shunday ming yillar ichida yig'ilib, sayqal topgan ilmiy-badiiy tafakkur hosilasi sifatida yuzaga kelgan, xalq orasida aytilib, mukammallashib, hozirgi kunga qadar yetib kelgan eng yaxshi ma'naviy meroslardan biri hisoblanadi. Qadimda yaratilib va ishlatilib kelinayotgan eng yaxshi maqollar, xalq donishmandligining namunasi sifatida, hozir ham juda katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Bunday maqollar va hikmatli so'zlar har bir xalqning ma'naviy boyligining qimmatbaho xazinasini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Agzamova D.B. konseptining ingliz millatining lisoniy tasavvurida aks etishi. Stilistika tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlarida ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. -T., 2011. 135-136 b.
2. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянов. - М.: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. - С. 93-94.
3. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Самарқанд: “Сангзор” нашриёти, 2006. 92-бет.
4. Yusupov O'.Q-Ma'no,tushuncha, konsept va lingvokulturologiya atamallari xususida// Stilistika tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlarida: Ilmiy amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2011.
5. Tog'ay Murod. "Yulduzlar mangu yonadi". Qissalar. - Toshkent: Sharq, 2009. - B. 47.

⁴⁰Mirzaaxmedova Maxliyo Yo'ldashevna. Ingliz va o'zbek tillarida maqollarning milliy-madaniy va universal xususiyatlari./ volume 1 | issue 1 issn 2181-1784

6. Tumanishvili. The specific and the Universal in the Proverb Genre / Rustaveli Institute of Georgian Literature. Volume1, 2007.
7. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиология. - Москва, 1988.
8. Алибекова К. Е. Обучение трюкоязычных студентов медицинской лексике и пословицам русского языка с базовыми концептами “здоровье”, “гигиена”. - Ташкент, 2006.